

Možda bi knjiga imala još veću vrijednost da je autorica potkrijepila tekst nekim fotografijama iz daruvsarske prošlosti. Njih u knjizi nema, nego samo 273 stranice teksta. Kao srednjoškolkolka Kornelija Weber, rođena 1964. godine, pisala je već u zagrebačkim novinama; završila je studij na Kineziološkom fakultetu u Zagrebu i osnivačica je sinkroniziranog plivanja u Hrvatskoj. Ovo joj nije prva knjiga, 2010. godine izdala je knjigu *Dodiri svjetla*.

Knjigu su recenzirali Daša Čačić, prof. hrvatskog jezika i povijesti te dr. sc. Ana Lederer koja je lijepo predstavila autoricu i sadržaj knjige riječima: (...) *Zahvaćajući u romanu velik vremenski raspon, od 1931. do danas, Karmen Weber Damjanić uvijek ocrtava povjesnu pozadinu koja sudbinski određuje životni put oca, ali njezino je pripovijedanje zapravo fino tkanje sazdana od duboko emocionalnog doživljaja svijeta pripovjedača te zapažanje i opis brojnih detalja običnih životnih radosti koje tako često i ne primjećujemo (...)*

Vjenceslav Herout

ŽELJKO, KARLAULA, MAČEKOVA VOJSKA, ZAGREB, DESPOT INFINITUS, 2015.

U Zagrebu je prošle godine u nakladi kuće *Despot infinitus* izišla za hrvatsku historiografiju dugo očekivana temeljna knjiga o povijesti Mačekove vojske. Riječ je o povijesti Hrvatske seljačke zaštite (HSZ) i Hrvatske građanske zaštite (HGZ), koje su nastale u drugoj polovici 30-ih godina XX. stoljeća. Ti su povjesni pojmovi i teme bili dugo poznati, ali im se nije pristupalo temeljito i sustavno te ih se nije posebno istraživalo i obrađivalo. Bio je to velik nedostatak hrvatske historiografije između dvaju svjetskih ratova, zbog čega su i mnogi zaključci drugih povjesnih istraživanja često bili manjkavi, nepotpuni – pa čak i pogrešni.

Knjiga se sastoji od 12 različitih poglavlja: *Uvod, Historiografija i povijesni izvori u Hrvatskoj seljačkoj zaštiti, Društveno-socijalni i politički uvjet osnivanja Hrvatske seljačke zaštite, Osnivanje Hrvatske seljačke zaštite, Organizacijska struktura i djelovanje Hrvatske seljačke zaštite, Hrvatska seljačka zaštita u Banovini Hrvatskoj, Hrvatska seljačka zaštita u Travanjskom ratu 1941., Epilog, Zaključak, Prilozi, Arhivski izvori i literatura te Životopis i selektivni popis objavljenih radova.*

U zahvali, autor zahvaljuje svima koji su mu pomagali pri radu i istraživanju te problematike, koja je bila tema njegova doktorskoga rada. Knjiga je u odnosu na doktorsku radnju izmijenjena i dopunjena otkrićima novih dokumenata, činjenica i zaključaka do kojih je autor svojim istraživanjima u međuvremenu došao.

U uvodnom dijelu autor navodi brojne sinteze povijesti *Hrvatske seljačke stranke*, potom specijalističke monografije o *Gospodarsko slozi* i *Hrvatskomu radničkom savezu*, kao i istraživanja o Hrvatskoj seljačkoj stranci (HSS), kojima se autor bavio dosad, posebno Hrvatskom nacionalnom omladinom. Autor aktualizira Hrvatsku seljačku i građansku zaštitu paravojnim postrojbama Autonomne oblasti Krim iz 2014. i brojnim srpskim paravojnim postrojbama u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini (BiH). No fenomenom Hrvatske seljačke i građanske zaštite dosad se nije nitko bavio, što je autoru bilo poticaj za rad na ovoj za Hrvatsku važnoj temi, vezanoj uz pojavu paravojnih organizacija uopće, ali i uza zaštitu i obranu jednog ugroženoga i napadnutog naroda. Naravno, fenomen Hrvatske seljačke i građanske zaštite dio je djelovanja HSS-a i njezina predsjednika Vladka Mačeka i uopće politike hrvatskoga naroda između dvaju svjetskih ratova.

U drugom dijelu govori o historiografiji i povjesnim izvorima o Hrvatskoj seljačkoj zaštiti. U prvom dijelu teksta govori se o autorima i njihovim istraživanjima uglavnom HSS-a i djelomično su spominjali HSZ. Među njima se spominju: Mahmud Konjhodžić, Rudolf Horvat, Slavko Pavičić, Franjo Perle, Krunoslav Batušić, Vladko Maček, Ivo Banac, Ljubo Boban, Dejan Đokić, Ferdo Čulinović, Suzana Leček, Ivica Šute, Stjepan Matković, Tomislav Išek, Sabrina Ramet, Gojko Jakovčev, Vladimir Terzić, Mladen Colić. Gotovo nema hrvatskoga povjesničara koji se nije bavio problematikom HSS-a; zavidan je i broj srpskih povjesničara te nešto manje onih iz BiH.

Fenomen fašizma i nastajanja paravojski i vojski unutar fašističkih pokreta pokriven je radovima: Roberta O. Paxtona, Dubravka Jelčića, Zeeva Sternhella, Milana Koljanina, Tihomira Cipeka i samog autora. Za međunarodne okolnosti i unutarnju politiku navode se radovi: Živka Avramovskoga, Mihajla Konstantinovića, Marija Jareba, Miše Trifkovića i ponovno samog autora.

Arhivski izvori o navedenoj temi nalaze se u Hrvatskomu državnom arhivu u Zagrebu, Državnom arhivu u Zagrebu, Bjelovaru, Splitu i Zadru, Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Arhivu Jugoslavije, Arivu Srpske akademije znanosti i umjetnosti, Pokrajinskom arhivu u Mariboru, Arhivu BiH, Hoover Institution Archives, a koristio je i obiteljsku ostavštinu Zvonimira Kovačevića u posjedu obitelji Šmalcelj te ostavštinu obitelji Kemfelja. U radu se koristio memoarima osoba koje su bile povezane s HSS-om te posebno Hrvatskom seljačkom i građanskom zaštitom, kao i desetakom knjiga s objavljenim arhivskim izvorima. Tu je gotovo 40 različitih tiskovina i glasila te brojna literatura.

Treće poglavlje knjige govori o društveno-socijalnim i političkim uvjetima osnivanja Hrvatske seljačke zaštite ima nekoliko podnaslova, a prvi glasi: *Hrvatski seljački pokret i društveno-socijalna slika u drugoj polovici 1930-ih godina*. Autor u njemu govori o Hrvatskoj seljačkoj stranci kao predvodniku najbrojnijeg društvenog sloja Hrvatske – seljaka i *hrvatskom seljačkom pokretu*. U to vrijeme Hrvatska seljačka stranka se nije bavila politikom kako bi došla na vlast i vladala jer to nije zakonski mogla pa se stranka se trudila što bolje organizirati seljaštvo

u Hrvatskoj, stvarajući potporne organizacijske oblike kao pomoć stanovništvu u gospodarski teškim vremenima. Na taj način i tako nastaju *Seljačka sloga*, *Gospodarska sloga* i na kraju *Hrvatski radnički savez*. Gornje organizacije vezane su uz selo ili grad i pojedine ljudske djelatnosti.

Naslov drugog poglavlja jest *Seljačka država u politici i ideologiji Hrvatske seljačke stranke*, u skladu s čime je i stvaranje tzv. *seljačke države* u Jugoslaviji, odnosno na njezinu dijelu u kojem u većini živi hrvatsko stanovništvo. Ono što HSS predstavlja 30-ih godina jest činjenica da ona postaje svehrvatska stranka, oslonjena na demokraciju, a kojoj se priključuju pripadnici i tzv. hrvatske ljevice i desnice, zbog čega su tzv. totalitarističke ideologije i stranke do 1941. bile gotovo beznačajne. Ali teze tadašnjeg predsjednika HSS-a Vladka Mačeka o seljačkom narodu i seljačkoj državi nisu ništa novo u Istočnoj Europi, posebno u susjedstvu.

U Rumunjskoj sličan pokret predvodi Virgil Madgerua, u Mađarskoj Ištvan Nagyatady, u Bugarskoj Aleksandar Stamboliyski. Prema *seljačkoj ideologiji*, seljak je glavni proizvođač primarne ljudske potrebe – hrane i prema tome osnovni ljudski čimbenik. On je jedini očuvao sve oblike osebujne narodne kulture, zbog čega interesima seljaštva treba podrediti sve državne mehanizme. U tom smislu, oni su i mesijanci jer nakon stvaranja hrvatske seljačke države potrebno je pomoći stvaranje drugih seljačkih država i njihovo ujedinjenje. Legalno stvorenim uglavnom gospodarskim i sindikalnim organizacijama HSS se ne samo obnavlja, nego i osnažuje i jača pa će pri obnovi političkog života postati jedina hrvatska politička stranka i biti uvod u jednostranačje.

Treći podnaslov *Politička situacija u Europi i Kraljevini Jugoslaviji 30-ih i početkom 40-ih godina XX. stoljeća* govori o dinamičnoj političkoj situaciji u Europi u to vrijeme. Europa se tada nalazi između diktatura, totalitarističkih sustava komunizma, fašizma i nacizma i demokracije. U političkom je pogledu riječ o zemljama koje nastoje očuvati poredak nastao nakon Prvoga svjetskog rata u Versaillesu, prije svih Francuske i zemalja koje su protiv toga i tako stvorenog poretka, a na čelu su im nacistička Njemačka i fašistička Italija. Ove druge nastoje privući na svoju stranu dio zemalja Srednje Europe, među kojima i Kraljevinu Jugoslaviju, što će im jedno vrijeme i polaziti za rukom. Sve je to bilo s ciljem stvaranja „novog poretka“ u Europi i Svijetu, kojim su najmanje zadovoljne bile Njemačka i Italija.

Četvrti je podnaslov *Paramilitarizam i „paravojni“ odredi u Europi između dva svjetska rata* ujedno i najzanimljiviji te predstavlja uvod u temu kojom se autor bavi. U uvodnom su dijelu kao primjeri vojski koje nastaju i funkcioniraju izvan sustava države paravojske nastale nakon Prvoga svjetskog rata, kao *Freikorps* u Pruskoj, *Landsturm* u Tirolu u Austriji, Španjolskoj, te vojske seljačkih nacionalizama u Ukrajini, Mađarskoj, Jugoslaviji i baltičkim državama. U daljnjem dijelu teksta autor se bavi paramilitarnim fenomenom Musollinijevih *fašista* početkom 20-ih godina XX. stoljeća, potom su tu Hitlerovi *SA i SS odredi*, *Black and Tens* i *British Union of fascists* u Velikoj Britaniji, *Željezna garda i lancieri* u Rumunjskoj, *Strelasti križevi* i

omladina *leventea* u Mađarskoj, *Feisceaux* i *Crix de feu* u Francuskoj, *Christus Rex* u Belgiji, *Nasjonal Samlung* u Norveškoj, *laponski pokret* u Finskoj, *Heimwehr* i *Schutzbund* u Austriji, *Keitseliit* u Estoniji, *Perkondrust* i *Aizsargia* u Letoniji i *Falanga Espanola* u Španjolskoj.

U drugom dijelu govori se o paramilitarizmu u Jugoslaviji i Hrvatskoj gdje se kao primjeri tog fenomena navode nacionalne organizacije 20-ih godina XX. stoljeća, kao što su primjerice *ORJUNA*, *SRNAO*, *VMRO* i *HANAO*. U 30-im godinama to je *omladina JRZ-a*, *Hrvatski junak*, *Jugoslavenski sokol* i *Hrvatski sokol*.

Peti je podnaslov: *Četnička udruženja u Kraljevini SHS / Kraljevini Jugoslaviji i njihovo nasilje nad hrvatskim stanovništvom*, a bavi se četničkim udruženjima kao oblicima vojnih paramilitarnih organizacija koje su radile zlostavljanja, nasilje i represiju prema hrvatskom stanovništvu između dvaju svjetskih ratova i tako potaknule Hrvate da se samoorganiziraju. Između ostalih udruženja četnika navodi se *Udruženje srpskih četnika za kralja i Otadžbinu* koje se 1929. udružuje u *Udruženje četnika za slobodu i čast Otadžbine*. Autor daje pregled rada i organizaciju navedenih četničkih udruženja kao paramilitarnih.

Šesti podnaslov, *Hrvatsko domobranstvo u austrougarskoj vojsci (1868. – 1918.) – primjer stranačke vojske HSS-a*, usporedbom pravnih akata i pravilnika HSZ-a i HGZ-a ukazuje na veze s ranijim hrvatskim domobranstvom u svim dijelovima tih akata, ali i vježbama i ponašanjem članova.

Posljednji podnaslov 3. poglavlja *Žandarmerija Kraljevine Jugoslavije (1918. – 1941.)* govori o *žandarmeriji* kao dodatnome i pojačanom obliku pomoći policiji Kraljevine SHS / Jugoslavije. Ta je državna organizacija često umjesto zaštite sudjelovala u zlostavljanju i nasilju, a nerijetko i ubojstvima Hrvata u to vrijeme. Stoga ta organizacija u većine Hrvata nije doživljavana kao organizacija koja radi red, nego upravo suprotno, kao ona koja radi nered. Žandarmi su često surađivali s još jednom paramilitarnom organizacijom, *Mladom Jugoslavijom*, svojevršnim nasljednikom *ORJUNE*, čiji su članovi često sudjelovali u likvidacijama nepoćudnih Hrvata uz pomoć i suradnju sa *žandarmerijom*.

U 4. poglavlju autor otkriva nastanak, razvoj, rad i djelovanje Hrvatske seljačke zaštite. Vrijeme osnivanja, osobito paramilitarnih organizacija, najčešće se mistificira pa je to slučaj i ovdje. Pored pritiska sličnih režimskih paramilitarnih organizacija, na osnutak HSZ-a djelovao je i tzv. *Lički ustanak* i napad ustaša na žandarmerijsku postaju u Brušanima na Velebitu kod Gospića u rujnu 1932. godine. No i unutar HSS-a bilo je još u svibnju te godine stvarana ilegalna vojna organizacija u Sisku, ali taj je pokušaj bio osamljen i nije te godine naišao na širu podršku. Već prije izbora 5. svibnja 1935. HSS osniva ilegalne vojne postrojbe koje imaju zadatak pratiti izbore te štiti članove i simpatizere HSS-a od napada režimskih paramilitarnih organizacija. Tome je pridonio i neuspjeh pokušaj atentata na Vladka Mačeka u ožujku 1935. godine. No tek nakon 5. svibanjskih izbora 1935. dolazi do osnivanja više organizacija HSZ-a za „samoobranu“. Na Poljoprivrednom fakultetu u Zagrebu studenti osnivaju *Hrvatski nacio-*

nalni revolucionarni pokret s ciljem ustanka, a u tu svrhu pišu i *Upute* koje će kasnije poslužiti kao temelj *Pravilima HSZ-a*. Jedna grupa na čelu s Jurjem Veselićem osniva u srpnju 1935. društvo *Legija rada*, kojem država ipak ne dopušta rad i djelovanje. Država nizom pravnih akata demokratizira zemlju, posebice s nekoliko abolicija po raznim osnovama. Unutar zemlje ipak početkom 1936. dolazi do nekoliko sukoba HSZ-a i prorežimskih paramilitarnih organizacija. Najveći od tih napada je ubojstvo zastupnika Karla Brkljačića 9. travnja 1936. kod Gospića, koji je potaknuo napad seljaka na dvorac u Kerestincu 16. travnja i ubojstvo u njemu 6 četnika.

Početkom organiziranog djelovanja HSZ-a može se uzeti 22. travnja 1936., kada Vladko Maček piše tajnu okružnicu kojom pokreće osnivanje *noćnih straža* pod izlikom suprotstavljanja komunističkih nereda 1. svibnja. Pokret se odmah proširio u Hrvatskom zagorju, sjeverozapadnoj Hrvatskoj i jednim dijelom u Slavoniji. U daljnjem dijelu autor donosi dokumente o načinu rada i djelovanja HSZ-a u to vrijeme. Nakon velike pobjede HSS-a na lokalnim izborima 1936. jedan dio vodstva i članova smatrao je da HSZ nije više potreban. Ipak, pokret se nastavio u drugoj polovini 1936. širiti i u Slavoniju i ostale dijelove Savske banovine, a u listopadu je dobio i *Vježbovnik*, što je značilo i vježbe pripadnika HSZ-a. Za osnivanje, djelovanje i organizaciju HSZ-a korišteni su sastanci i prostori Seljačke i Gospodarske sloge. Sve je to pratio i dosta toga znao i Odjel za zaštitu države Savske banovine, ali nije zbog toga poduzimao nikakve represivne mjere.

Posebnom okružnicom od siječnja 1937. Vladko Maček je zapovjedio osnivanje stranačke milicije u svim kotarevima Savske i Primorske banovine, dok vlast sve to diskretno nadzire i prati. Na čelu HSZ-a bio je sâm Vladko Maček. Novi sukob dogodio se sa žandarmima 1. studenoga 1937. u Gradcu kod Virovitice, pri čemu je poginulo 5 osoba. To HSS potiče na još bolje organiziranje i širenje, što potvrđuju i podaci na kraju 1937. kada HSZ u Savskoj i Primorskoj banovini broji već 50.000 članova. Jedna od pojava, ali i problem koji se pojavio bili su i tzv. *Sudovi dobrih ljudi* kojima su seljaci između sebe pokušali riješiti sporne situacije i probleme. No ubrzo je došlo i do nasilnog, a često i samovoljnoga rješavanja tih problema, što je predstavljalo otežavajuću okolnost za HSS. U daljnjem tekstu autor ističe „mimikrijsko“ ulaženje članova HSZ-a u tadašnje vatrogasne postrojbe.

Dok začetke HSZ-a u Savskoj banovini imamo još od 1932., u Primorskoj banovini prvi se odredi osnivaju tek početkom 1937. godine.

Od samog početka, kao jedno od obilježja članovi HSZ-a u Savskoj banovini nose šešir, a u Dalmaciji i Lici ličku kapu. Pored toga se nosio mali metalni ili drveni grb sa zastavom na grudima, kao i seljačko odijelo. Zakletva se polagala u klečećem položaju. Kasnije je smeđi šešir postao obvezan, na njemu tamna metalna ploha sa srpom na njoj i slovima HSZ, Himna HSZ-a je bila: *Marširala Mačekova garda* ili *Mačekova koračnica*, popularna još od 1935. u Hrvatskoj.

Pored Vladka Mačeka i Augustina Košutića kao zapovjednika i dozapovjednika po političkoj liniji, prvi i najvažniji operativni zapovjednik bio je Đuka Kemfelja, zamjenik Zvonimir Kovačević, rođak bivšeg ministra Karla Kovačevića, Zvonimir Pelz iz Osijeka, Milan Pribanić i Krunoslav Batušić kao organizator Hrvatske građanske zaštite. O svima njima autor donosi osnovne biografske podatke i njihovo djelovanje u HSZ-u i HGZ-u. Već početkom 1937. nastaje i razvija se *kult Mačeka* kao *kult vođe* kroz romansiranu biografiju koja se tada piše o njemu, a time se razvija u „kult ličnosti“ još jedna od gotovo obveznih pojava tog vremena, koja će obilježiti XX. stoljeće. U tome ga prate na skupovima, proslavama rođendana i sl. tisuće simpatizera i poklonika.

U 5. se poglavlju govori o organizacijskoj strukturi i djelovanju HSZ-a. Nakon improvizacijskog djelovanja 1936. ustanovljen je Stožer HSZ-a na čelu s Đukom Kemfeljom i pobočnicima Đurom Maršićem i Danom Belanićem, prvo sa sjedištem u Prilazu Đure Deželića, a potom u Frankopanskoj ulici. Središte svake organizacije bilo je u kotaru, a brojčano stanje kotarskih postrojbi bilo je između 800 i 2.500 ljudi. Osnovne vojne organizacijske postrojbe bile su rojevi, vodovi i satnije, od koje nije bilo više vojne postrojbe. Vod je imao 3 do 5 rojeva, a satnija je uobičajeno imala oko 200 ljudi; u kotaru je moglo biti od 2 do 5 satnija. Stožer kotarskog zapovjedništva nije bio uređen, a obično su ga činili pobočnik, ordonans i trubač. Organizacijska struktura HSZ-a shematski je prikazana, a navedeni su i zapovjednici pojedinih dijelova HSZ-a.

Opskrba oružjem i opremom izvođena je uglavnom iz centara u Italiji i Austriji, a većinom je dolazila preko Jadranskog mora, od Rijeke i Sušaka na sjeveru do Molunta na jugu. U zemlji su potporu organizaciji davali uglavnom obrtnici te u početku Gradska štedionica u Zagrebu. Vojska Kraljevine Jugoslavije pratila je nastajanje i razvoj HSZ-a i mijenjala svoj odnos prema njoj zavisno od političkih prilika i vojnih zapovjednika na prostoru Savske banovine. Tijekom vremena HSZ je pokušao provesti, a često i rješavati brojne seoske sudske sporove koje sudovi zbog brojnosti nisu uspijevali riješiti. Provođenje sudskih odluka često je HSZ pretvaralo u represivni organ, što je politički štetilo HSS-u. S druge pak strane time nisu bili zadovoljne ni sudske vlasti jer je bila upitna valjanost provođenja sudskih odluka. Kasnije su neka rješavanja i odluke donosili sami „Sudovi dobrih i poštenih ljudi“, što se često pretvaralo u nova nasilja i nepravde. Tako ta institucija nikada nije u potpunosti ozakonjena, a i njezino je djelovanje bilo problematično pa je HSS po dolasku na vlast napustio tu vrstu organizacija.

HSZ je osobito važnu ulogu imao u parlamentarnim izborima 11. prosinca 1938. kada je bio izvrsno organiziran na svim izbornim mjestima gdje se natjecao HSS. Rezultat toga bio je još veći uspjeh, nego na prethodnim parlamentarnim izborima. To je potaknulo predsjednika vlade Milana Stojadinovića na uhićenja i progon vodećih članova HGZ-a iz Zagreba početkom 1939., ali zbog toga će poteza Stojadinović biti i smijenjen. Riječ je o novim političkim okolnostima u kojima M. Stojadinović nije vidio Mačeka kao novi politički čimbenik koji će

tijekom iste godine ostvariti sporazum s knezom Pavlom Karađorđevićem. Samostalna demokratska stranka će imati negativan odnos prema HSZ-u i HGZ-u, ali neće se zbog toga sukobljavati s HSS-om. Smanjenjem represije i dolaskom HSS-a na vlast, članovi HSZ-a će 1939. i 1940. svoju djelatnost usmjeriti na humanitarnu djelatnost i pomoć socijalno ugroženom stanovništvu.

U 6., najopsežnijem poglavlju autor govori o djelovanju HSZ-a u vrijeme Banovine Hrvatske. Vladko Maček ozakonjuje HSZ *Pravilnikom o legalizaciji* od 12. siječnja 1940. godine. Prema njemu HSZ se dijeli na pješачke, konjaničke i motorizirane postrojbe, a članovi mogu biti aktivni i oni koji to nisu. Organizirana je po kotarevima, a posebni se odjeli imenuju kao Hrvatska građanska zaštita. Članovi od 16 do 25 godina su pripravnici, koji mogu biti i dio glasnika službe. Vrhovni zapovjednik imenuje zapovjednike kotareva, a nad nekoliko kotareva ili gradova imenuje nadzornike. Dva dana ranije u Zagrebu je otvorena i časnička škola koja je organizirala časničke tečajeve za članove, posebice funkcionere HSZ-a. Svaki je tečaj trajao od 4 do 6 tjedana, a polazilo ga je oko 100 ljudi; autor donosi i popis sudionika 1. tečaja škole.

Zametak HSZ-a bila je tzv. *Mačekova garda*, poseban odred od 50 gardista nastao 1934., koja je štitila predsjednika HSS-a Vladka Mačeka. Otada je broj uglavnom omladinaca Mačkovih gardista rastao. U te su se redove uvlačili i ustaški omladinci pa je često bilo teško nadzirati i sprečavati njihove nasilne i nezakonite akcije. Njihov je starješina bio Mačekov vođa Vlatko Rožić, a sjedište im je bilo u gostionici Branica u Novoj Vesi. Garda uskoro postaje gotovo obvezan dio svih manifestacija i svečanosti HSS-a i njegovih organizacija.

Hrvatska građanska zaštita (HGZ) Zagreba osniva se tek u srpnju 1938., a vodstvo joj preuzima austro-ugarski časnik Zvonko Kovačević. Već otada vježbe se te organizacije izvode javno, iako se policija pokušava tome suprotstaviti. I HGZ je organiziran slično kao i HSZ, najmanju su postrojbu činili rojevi, vod su činila 4 roja, a satniju od 200 do 220 ljudi 4 do 5 voda. Bataljun su činile 4 satnije, a imao je od 800 do 1000 ljudi. HGZ je imao od 3000 do 4000 zaštitara. Kasnije je u HGZ-u osnovana Jurišna satnija koju je vodio Krunoslav Batušić, najprije sa sjedištem u Frankopanskoj ulici, a potom u Ilici. Uskoro potom osnovana je i Konjanička satnija kojoj je zapovijedao Dragutin Belak te motorizirana na čelu s Franjom Leakovićem.

Poslije Zagreba osnivaju se postrojbe HGZ-a u svim većim i značajnijim gradovima Banovine Hrvatske. Od dolaska na vlast HSS-a i Banovine Hrvatske, u njima se održavaju brojne svečanosti i parade koje ističu vojnu snagu tih HSS-ovih postrojbi. O toj snazi dovoljno govori podatak da je i ban Šubašić početkom 1941. dobio njih kao svoju pratnju i zaštitu. HSZ koji se do 1939. borio protiv svih oblika nasilja i terora, dolaskom na vlast „njegove“ stranke počinje i sam provoditi teror i nasilje nad svojim neistomišljenicima, skitnicama i bivšim, ali i sadašnjim političkim protivnicima. U tom pogledu često su na meti i Srbi, a brojne vrste nasilja provode se iz osvete. Dio tog nasilja završava i tragično – ubojstvima pojedinaca koja se rijetko policijski rasvjetljavaju. Središnje jugoslavenske vlasti prešućuju te zločine pripadnika HSZ-a

jer im to tada politički ne odgovara. Tako HSZ postaje dezorganizacijska sila HSS-a i uteg oko vrata. Stoga Maček i HSS tijekom 1940. izvode nekoliko preuređenja ustroja HSZ-a, ali bez uspjeha, da bi Maček na kraju godine i sâm preuzeo vodstvo HSZ-a. U svakom slučaju, Maček je nastojao HSZ držati pod nadzorom i ne dopustiti mu da ugrozi njegovu vlast i vlast HSS-a, a što se moglo lako dogoditi. HSZ je Mačeku trebao za dolazak na vlast, a u novim okolnostima kada je na vlasti samo kao jedan od čimbenika koji mu je omogućavao što veće ustupke kneza Pavla i vladajućih krugova iz Beograda.

Organizacija s kojom HSZ često dolazi u sukob je slična, istina sportska, ali i poluvojna organizacija Sokol Kraljevine Jugoslavije. Sâm Maček je članovima svoje stranke već 1936. zapovjedio istupanje iz Sokola, a prva faza sukoba HSZ-a sa Sokolom počinje 1938. godine. Prvi su se incidenti događali u Zagrebu, ali brzo su se sukobi proširili cijelom Banovinom Hrvatskom. I ovi sukobi često završavaju sa smrtnim posljedicama, koje se sa svih strana zataškavaju. U tom smislu HSZ često oduzima i imovinu Sokolima, što stvara atmosferu pravnog nereda i kaosa. Vlasti iz Beograda su i prema tim ispadima HSZ-a indiferentne i prešućuju ih.

Pritisku i teroru HSZ-a najviše se suprotstavlja ban Ivan Šubašić koji izdaje nekoliko dopisa, naloga i zapovijedi sa željom da zaustavi HSZ u njegovim nezakonitim i nasilnim djelovanjima. On od sredine 1940. pokušava ujediniti HGZ Zagreba i policiju, ali mu to neće poći za rukom. Pojedinci su se u HSS-u bunili i zato što na brojna mjesta u upravnom aparatu Banovine ulaze frankovački ustaški elementi. To je bilo moguće zbog idejnih razilaženja vodećih stranačkih ljudi HSS-a. Stoga istupa Maček koji zapovijeda masovna uhićenja istaknutih ustaških omladinaca, cijelog vodstva tek osnovane Hrvatske nacionalsocijalističke stranke i komunista te ih otprema najprije u logor u Lepoglavu, a potom u Kruščicu kod Travnika. Kada je ban Šubašić 5. travnja dobio ovlasti nad žandarmerijom u Banovini Hrvatskoj, kanio je ukinuti i HSZ, ali skori ga je napad na Kraljevinu Jugoslaviju spriječio u tome.

Poput frankavaca, i komunisti se uvlače u redove HSS-a i HSZ-a. Kako su od 1935. odlučili održati Jugoslaviju, osobito im je bilo važno nadzirati procese najjačih i vladajućih u zemlji. HSS im postaje još opasniji suparnik osnivanjem svoga radničkog sindikata, Hrvatskoga radničkog saveza (HRS) koji potiskuje i uzima članove URSS-a. Kako je HSS od kraja kolovoza na vlasti, sprečava širenje bilo kakve komunističke propagande na svome prostoru. Krajem 1939. i početkom 1940. dolazi do masovnih uhićenja brojnih vodećih komunista koji završavaju u logorima u Lepoglavi i Kruščici kod Travnika. Kako je Vlada 31. prosinca 1940. zabranila URSS, komunisti su se nastavili boriti ilegalno. Nova masovna i najveća uhićenja komunista od nastanka izvedena su neposredno uoči rata, 30./31. ožujka 1941., a bila su i najteža jer su tada uhićeni brojni komunistički rukovoditelji i kulturni djelatnici koji će većim dijelom stradati odmah na početku rata.

HSS postupa na isti način kao prema komunistima i prema pripadnicima ustaško-domobranskoga pokreta. Ipak, ustaše su se uspjele uvući znatno više i bolje u redove HSS-a i osobito

HSZ-a te upravnog aparata pa je taj pritisak i teror njima bio podnošljiviji. Maček gotovo do 1939. surađuje s poslanicima iz ustaškog pokreta, radeći na zajedničkom frontu protiv diktature. Kako se dio od oko 200 ustaša do 1937. vratio u zemlju, oni su i u zemlji sve više i jače djelovali. Zahlađenje odnosa između ustaša i HSS-a počinje već 1938., a posebno poslije Božića 1939., što je i razumljivo jer je HSS u vlasti i za opstanak Jugoslavije, a ustaše su ostale pri svome za izlaskom iz Jugoslavije. Osim toga, ustaše sve više izvode terorističke i bombaške napade, radi čega HSS mora poduzeti akcije protiv njih, kako bi ostao na vlasti. Često dolazi i do sukoba između nacionalista i komunista, gdje također interveniraju pripadnici HSZ-a. Zbog svih tih akcija vlasti HSS-a rade i masovna uhićenja ustaša nacionalista i sve ih odvođe u logore.

HSS kao vlast uz pomoć HSZ-a nastoji suzbiti i aktivnost nomadskih, pokretnih i skita-laćkih pripadnika Roma koji tijekom svojih pokreta čine i određene oblike kriminala. Kako je HSZ paramilitarna postrojba slična policiji, oni pokušavaju spriječiti i pokrete Roma te osobito njihov kriminal. Naravno, i tu često dolazi do narušavanja zakona, nasilja, terora i represije jer HSZ-u su nepoznati zakonski uvjeti u kojima mogu i smiju djelovati. HSZ je štitio i šume, budući da su ih seljaci počeli sjeći i rušiti za vlastite potrebe, smatrajući da su dolaskom HSS-a na vlast i oni došli na svoje pa mogu činiti što žele.

HSZ nakon 26. kolovoza 1939. provodi i razoružanje bivših režimskih pristaša i para-vojnih organizacija, osobito četnika, te se i na taj način naoružavaju. Nešto prije sporazuma, Maček je svojim kanalima vodio prepisku i s talijanskim ministrom vanjskih poslova Cianom u smislu toga da je spreman dići na ustanak u zemlji i 400.000 ljudi. Te je pregovore Maček naglo prekinuo, vjerojatno i poradi budućih pregovora sa srpskom stranom.

Polovicom studenog 1939. osniva se podmladak HSZ-a, koji se od početka 1940. širi diljem Banovine Hrvatske, a nositelj tih akcija bila je organizacija omladine *Hrvatski junak*. Mačeku, HSS-u i HSZ-u 1938. se priklanja i dotadašnja unitaristička *Jadranska straža* iz Splita. Novi uzlet HSS doživljava na lokalnim izborima 1940. u Banovini Hrvatskoj, ali sada i HSS provodi neke nasilne političke akcije u svrhu dolaska na vlast na pojedinim područjima.

Zanimljiv je slučaj ustaše Ante Olujića iz Makarske koji od uvjerenog ustaše bježi iz tog pokreta, priključuje se HSS-u te postaje zapovjednik HSZ-a za južnu Dalmaciju. Jedan od planova vodstva HSS-a bio je stvoriti od HSZ-a hrvatsku vojsku, čekao se samo povoljan trenutak za to. Ta je mogućnost bila i pritisak na Vladu u Beogradu kako bi na zapovjedna mjesta u vojsci stavljali što više Hrvate i HSS-u sklone zapovjednike. U Banovini Hrvatskoj HSZ je sve više i bolje surađivao s već postojećom žandarmerijom i tako uspostavljao narušeni red i mir u Banovini. U međuvremenu, u Srbiji i srpskim krajevima ponovo su proradile paravojne organizacije: *četnici*, *Ljotićev zbor*, *Narodna obrana*, *Srpski kulturni klub*, *društvo Krajina*.

U 7. poglavlju autor govori o HSZ-u u Travanjskom ratu 1941. godine. U 1. dijelu govori o okolnostima nastalim vojnim udarom 27. ožujka i odnosom HSS-a i njezina vodstva te HSZ-a i HGZ-a prema HSS-u i novonastaloj situaciji. Prvaci HSS-a jedno su se vrijeme nakon udara

skrivali, a predstavnici HGZ-a su ih za to vrijeme štitili. HGZ je u Zagrebu zauzeo strateški najznačajnije točke kako bi dijelove civilne vlasti u Zagrebu držao pod svojim nadzorom. Slično su činile i postrojbe u većem dijelu Banovine Hrvatske. Prema autoru, do promjene dolazi odlukom vodstva i predsjednika HSS-a početkom travnja da će ući u vladu generala Dušana Simovića. Kod znatnog dijela članova HSZ-a i HGZ-a dolazi do razočaranja i pasivizacije. Poslije toga dolazi i do zaokreta aktivnog dijela članstva i vodstva HSZ-a i HGZ-a prema ustaškom pokretu i napuštanja politike HSS-a. Uostalom, Vladko Maček je ionako planirao raspustiti i HSZ i HGZ jer su one oni po njemu odigrali svoju ulogu.

Nakon napada Njemačke, Italije i njihovih saveznika na Kraljevinu Jugoslaviju, veći dio HSZ-a i HGZ-a sudjeluje u razbijanju mobilizacije, pasivizaciji otpora u vojnika, a već od 9. travnja i u prevratima, prelasku cijelih armija na njihovu i njemačku stranu te razoružavanju vojnika Kraljevine Jugoslavije, dajući tako pomoć napadaču i ustaškom pokretu koji su na taj način znatno lakše preuzeli vlast u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. I sâm je Maček dao naputak da se ne suprotstavljaju novim vlastima, nego da surađuju s njima.

U *Epilogu* autor govori o djelovanju HSZ-a i HGZ-a u preuzimanju vlasti u BiH nakon 15. travnja 1941. i konačnom ukidanju HSZ-a i HGZ-a. HSZ u BiH sudjeluje pod imenom *Hrvatski zaštitni lovci* od Sarajeva do Vlasenice i Drine, odakle će Krunoslav Batušić sa svojom *Jurišnom satnijom* telegramom javiti poglavniku da je hrvatski stijeg na Drini. U nekim dijelovima BiH, posebice oko Mostara, dio HSZ-a sudjeluje u odmazdama i osvetama zbog masovnih ubojstava Hrvata od strane jugoslavenske vojske i četnika u Travanjskom ratu. U krugovima vlasti NDH nakon 20. svibnja raširile su se glasine o pripremanju puča od strane HSZ-a, što je bila prilika za njegovo ukidanje i likvidaciju. Konačan udarac, koji označava prestanak postojanja HSZ-a, bio je pripremljeno zaustavljanje vlaka u Svetoj Klari kod Zagreba krajem svibnja 1941., koji je iz Sarajeva vraćao postrojbe HSZ-a. Akciju je vodio i nadzirao najviši vojni vrh ustaškog pokreta i NDH, a postrojba je u potpunosti razoružana.

U zaključku autor ističe kako su gotovo sve zemlje Istočne Europe do kraja 20-ih godina XX. stoljeća uvele diktaturu pa je to učinila i Kraljevina SHS, preimenujući se pritom u Jugoslaviju. Diktatorski režim provode oružništvo i vojska, ali mu u tome pomažu režimski paravojni odredi četnika i Sokola. Stoga su hrvatski narod i njegovi zabranjeni politički stranački predstavnici, prije svih HSS, tražili način zaštite. U prvim godinama bili su to razni teroristički čini i akti, ali se tražio odgovor većeg dijela stanovništva i na većem prostoru.

Hrvatska seljačka zaštita aktivno djeluje od 1936. do 1941., iako njezino stvaranje i organizacija počinju još 1932. godine. Osnivanje i širenje HSZ-a potiču i pomažu bivši narodni zastupnici HSS-a prema Mačekovim nalogima. Krajem 1938. godine HSZ je bio jaka i stabilna organizacija koja je pomogla HSS-u i Udruženoj oporbi u dolasku na vlast. No poslije sporazuma Mačeka i Cvetkovića i stvaranja Banovine Hrvatske, HSZ i HGZ postaju i sami instrument terora, osobito u prvo vrijeme, često kao dio osvete. Tada oni postaju opterećenje Vladku Ma-

čeku, zbog čega ih planira ukinuti jer je smatrao da je s njima ostvario svoje političke planove i ciljeve. Istodobno se u HSZ i HGZ sve više uvlače ustaški elementi kojima će na ruku ići i povjesne okolnosti i koje će veći dio tih organizacija odvesti prema ustašama i NDH-u. Ipak, ni ustaše nisu mogle, a ni htjele imati dvije vojske i do kraja svibnja 1941. potpuno ih ukidaju kako ne bi došle ni u priliku da im se suprotstave.

U prilogima su dana *Pravila HSZ-ai Vježbenik za HSZ i Građansku gardu HSS-a* kao važan dio izvornog gradiva na kojem počiva cijela knjiga.

U 11. poglavlju navedeni su brojni arhivi i fondovi iz kojih je autor koristio gradivo, tiskovine, kao i brojna literatura.

Posljednje, 12. poglavlje je životopis i selektivni popis dosad objavljenih radova, među kojima se ističe već objavljenih osam knjiga i deset radova. S obzirom na godine, to nam otkriva bogat i povelik opus radova ovoga hrvatskoga povjesničara „mlade generacije“. Na samom kraju knjige su sažetak na engleskom jeziku i kazalo osobnih imena.

Uza sve ovo, u knjizi se nalazi četrdesetak fotografija, većim dijelom iz privatnih zbirki (i autorove), za koje se trebalo posebno i dodatno potruditi, a tu je i gotovo desetak faksimila dokumenata iz raznih arhivskih fondova. Time je knjiga osvježena, a fotografije obogaćuju knjigu dajući dinamiku sadržaju.

Ovom se knjigom Karaula još jednom potvrdio kao vrstan poznavatelj povjesnih pojava i procesa, njihov analitičar i na koncu sintetičar. Knjiga je obrađena interdisciplinarno i može poslužiti kao model za buduće slične radove koji su potrebni i nužni hrvatskoj historiografiji. U njoj su objašnjeni i politički fenomeni vezani uz HSZ i HGZ, pa će biti neophodna u svim budućim politološkim studijama koje će obrađivati slične pojave i probleme. Baveći se vojskom Karaula je ovom knjigom ušao i u vojna područja koja će u budućnosti za dobre radove također morati koristiti ovu knjigu.

Knjiga se može čitati u dijelovima, ali i u komadu. Zbog obilja podataka teško ju je u dahu pročitati, ali prijeko potrebno. Može poslužiti i kao odličan priručnik za čitav niz pojmova koji se pojavljuju u knjizi, a sadrži i dosta biografija osoba koje se dosad nisu mogle naći ni u jednoj hrvatskoj enciklopediji. Zato je svako buduće istraživanje međuratnog razdoblja, HSS-a, HSZ-a, HGZ-a te bilo koje vojne i paravojne organizacije nemoguće bez ove knjige. Tečan i postupan kronološki metodički pristup u knjizi je izveden do u detalje, a pojave i probleme prati kroz prostor, od središnjega (zagrebačkog) do hrvatske periferije. Riječ je o temeljnom povijesnomu, politološkom i vojnomu radu koji je nedostajao hrvatskoj historiografiji, politologiji i vojnoj znanosti. Zato je ova knjiga svakako blago za sve povjesničare, ali i politologe, vojne povjesničare, geografe, sociologe i sve oni željne dobrih i kvalitetnih povjesnih radova.

Stipo Pilić